

Krystyna Kudlik

FRAZEOLOGIA BIBLIJNA W WIELKIM SŁOWNIKU ROSYJSKO-POLSKIM

Związki frazeologiczne biblijnej proveniencji, czyli tzw. biblizmy lub frazemy biblijne¹ stanowią znaczną część frazeologii języka rosyjskiego. Są one obiektem badań obejmujących m. in. próbę wyjaśnienia ich etymologii². W opracowaniu znajduje się też polsko-rosyjski *Słownik frazemów biblijnych* (o koncepcji tego słownika w artykule W. Chlebdy *Frazeologia biblijna w „Wielkim słowniku polsko-rosyjskim”* zamieszczonym w Zeszytach Naukowych Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu)³. Dotychczas jednak nie analizowano frazemów biblijnych występujących w *Wielkim słowniku rosyjsko-polskim*. Tego właśnie zadania podejmuję się w niniejszym szkicu. Zebrany przeze mnie materiał zawiera ok. 160 frazemów biblijnych. Analizując je ograniczam się do wybranych przykładów. To, że wynotowane przeze mnie całości są frazami biblijnymi, ustalam na podstawie artykułu W. Chlebdy oraz własnej znajomości Biblii.

¹ Pod pojęciem biblizmów lub frazemów biblijnych rozumiem: cytacje biblijne, czyli całości będące częściami samego tekstu Biblii i będące jednocześnie całościami języka ogólnego (np. *nie samym chlebem człowiek żyje; szukajcie, a znajdziecie* itp.); parafrazy biblijne, czyli całości języka ogólnego wyrosłe z tekstu Biblii, ale nie będące już jego częścią organiczną (np. *padać na odpowiedni grunt; chować coś pod korcem* itp.); nawiązania biblijne, czyli całości języka ogólnego nawiązujące już tylko do obrazów, zdarzeń i sytuacji opisanych w Biblii, ale nie do samego tekstu Biblii (np. *wodzić od Annasza do Kajfasza; w stroju adamowym* itp.); odniesienia biblijne, czyli całości języka ogólnego, stanowiące ludową, czy narodową interpretację albo trawestację przekazów biblijnych (np. *Herod-baba; żyć jak u Pana Boga za piecem* itp.).

² Zob. W. Cieślińska, *Frazeologia zwierciadłem kultury materialnej i duchowej narodu*, [w:] *Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Lingwistycznej*, (Kraków 10–11 maja 1993), Kraków 1993, Ю. А. Гвоздарёв *Строки библейской мудрости*, „Русская речь” 1994, nr 3.

³ Zob. W. Chlebda, *Frazeologia biblijna w „Wielkim słowniku polsko-rosyjskim”*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu” 1991, z. XXVIII, Filologia rosyjska.

Niektóre z przytoczonych w WSRP związków wyrazowych nie wydają się być frazeologizmami, np. *святая неделя* (*tydzień wielkanocny*), *тайная вечеря* (*Ostatnia Wieczerza, Wieczerza Pańska*), *непорочное зачатие* (*Niepokalone Poczęcie*), *святой дух* (*Duch Święty*), *страстная пятница* (*Wielki Piątek*), *страстная неделя* (*Wielki Tydzień*), *послания апостолов* (*listy apostołskie*), *Ветхий и Новый завет* (*Stary i Nowy Testament*) itp. Według mnie są to terminy biblijne, które do frazeologii nie należą. Podaję je jednakże za W. Chlebdą, który podobne związki uznaje za frazeologizmy. Znajdujemy je również w *Słowniku frazeologicznym języka polskiego* St. Skorupki. Kwalifikatorem „cerk.” lub „rel.” opatrzone w WSRP zaledwie piętnaście spośród wynotowanych przeze mnie biblizmów. Z owej gupry tylko osiem zostało poprzedzonych „rombem” oznaczającym frazeologiczność związków: *непорочное зачатие* (*Niepokalone Poczęcie*), *ковчег завета* (*Arka Przymierza*), *за упокой души* (*za spokój duszy*), *святая неделя* (*tydzień wielkanocny*), *тайная вечеря* (*Ostatnia Wieczerza, Wieczerza Pańska*), *святой дух* (*Duch Święty*), *чистый понедельник* (*pierwszy poniedziałek Wielkiego Postu*), i *чистый четверг* (*Wielki Czwartek*). Tylko jeden z nich – *святая неделя* (*tydzień wielkanocny*) konsekwentnie występuje za „rombem” pod obydwojoma komponentami. Pozostałe związki: *питаться манной небесной* (*żyć się manną niebieską*), *ждать как манны небесной* (*oczekiwać jak manny niebieskiej*), *геенна огненная* (*piekło*), *страстная пятница* (*Wielki Piątek*), *страстная неделя* (*Wielki Tydzień*), *святые угодники* (*Święci Pańscy*) i *послания апостолов* (*listy apostołskie*) autorzy Słownika umieszczają przed znakiem frazeologii. Uważam za słuszne niezaznaczanie „rombem” terminów biblijnych: *страстная пятница* (*Wielki Piątek*), *страстная неделя* (*Wielki Tydzień*) i *послания апостолов* (*listy apostołskie*). Natomiast pozostałe związki są frazeologizmami, o czym świadczy ich całkowita odtwarzalność w procesie mówienia, stałość znaczenia, składu i struktury, metaforyczność i obrazowość. Można je uznać za parafrazy, czyli całości języka ogólnego wyrosłe z tekstu Biblii, ale nie będące już jego częścią organiczną.

Za niefrazeologiczne uznano także wiele związków nie opatrzonych znakiem „cerk.” lub „rel.”, np.: *юдоль скорби* (*padół płaczu*), *зерно истины* (*ziarno prawdy*), *нести свой крест* (*nieść swój krzyż*), *вдовья лента* (*wdowi grosz*), *неопалимая купина* (*krzak gorejący*), *не ведает, что творит* (*nie wie, co czyni*), *имя им легион* (*są ich całe legiony*), *ложь во спасение* (*kłamstwo uświęcone szlachetnym celem*), *внести свою ленту* (*wnieść swój wkład, dołożyć cegielkę*) itp. Jednocześnie szereg biblizmów występuje tylko w jednym miejscu Słownika, np. związki: *строить на песке* (*budować na piasku*), *всякой твари по паре* (*wszelka zbieranina*), *злоба дня* (*wydarzenie, temat dnia*), *беречь* (*хранить*) *как зеницу ока* (*strzec jak źrenicę oka, jak oka w głowie*), *фиговый листок* (*listek figowy*), *притча во языцех* (*sprawa wszystkich, przedmiot ogólnego zainteresowania*), *соль земли* (*sól ziemi*),

ищите да обряцете (*szukajcie a znajdziecie*), словно (точно) пелена с глаз у кого-л. упала (*jak gdyby łuska spadła z oczu komuś*) и содом и гоморра (*sodoma i gomora*) notowane są pod hasłami: песок, тварь, злоба, зеница, фиговый, притча, соль, искать, пелена и содом, natomiast pod pozostałymi komponentami nie występują. W przypadku frazemu содом и гоморра jest to uzasadnione o tyle, że WSRP w ogóle nie notuje hasła гоморра. Skoro jednak wyraz ten występuje tylko w połączeniu содом и гоморра, to dany związek powinien być uwzględniony za hasłem гоморра po dwukropku. Niektóre związki uznane są za frazeologiczne i zaznaczone „rombem” tylko pod jednym komponentem, np. сотворение мира (*stworzenie świata*) pod мир и вавилонское столпотворение (*wieża Babel*) pod столпотворение. Pod hasłami сотворение и вавилонский frazemmy te występują jako luźne związki wyrazowe. Tylko trzydzieści sześć frazemów z zebranego przeze mnie materiału zaznaczono „rombem” pod wszystkimi hasłami, np.: волк в овечьей шкуре (*wilk w owczej skórze*), не от мира сего (*nie z tego świata*), камень преткновения (*kamień obrazu*), хлеб насущный (*chleb powszedni*), избиение младенцев (*rzeź niewinątek*), царство (царствие) ему небесное (*Panie świeć nad jego duszą*), запретный плод (*owoc zakazany*), козёл отпущения (*koziół ofiarny*), альфа и омега (*alfa i omega*), терновый венец (*wieniec cierniowy, korona cierniowa*) itp. Widoczna jest także niekonsekwencja w przypisywaniu terminom i frazemom biblijnym kwalifikatorów „cerk.” i „rel”. Jeśli bowiem святой дух (*Duch Święty*), послания апостолов (*listy apostołskie*), за упокой души (*za spokój duszy*), ковчег завета (*Arka Przymierza*), Христов день (*Dzień Zmartwychwstania Pańskiego, Wielkanoc*) opatrzone są wskaźnikiem religijności, to dlaczego brak takiegoż wskaźnika przy związkach wyrazowych Деяния апостолов (*Dzieje Apostolskie*), Ноев ковчег (*Arka Noego*), священное писание (*Pismo Święte*), Новый завет (*Nowy Testament*), Ветхий завет (*Stary Testament*), Песнь песней (*Pieśń nad pieśniami*), первородный грех (*grzech pierworodny*), смертный грех (*grzech śmiertelny*), земля обетованная (*Ziemia obiecana*) itp. Trudno byłoby się upierać przy opatrywaniu wskaźnikiem religijności wszystkich frazemów biblijnych, wiele bowiem z nich uległo tak daleko posuniętemu zeświecczeniu, że ich biblijne pochodzenie nie jest właściwie wyczuwane (jak w przypadku związku typu: бросать слова на ветер – *rzucić słowa na wiatr*, стоять костью в горле – *stać kością w gardle*, подлить масла в огонь – *dolać oliwy do ognia*, это небо и земля – *to jest niebo a ziemia*, ни одной живой души – (*ani*) *żywego ducha*, сколько душе угодно – *ile dusza zapragnie*, излить душу кому-либо, перед кем-либо – *otworzyć przed kimś duszę*, отвести душу – *użyć sobie*, ни за что на свете – *za nic w świecie*, бой-баба – *herod bada*, в поте лица – *w pocie czoła*, от мала до велика – *starzy i młodzi* itp.).

W WSRP szwankuje nie tylko informacja metajęzykowa, ale i czysto przekładowa, o czym przekonamy się przechodząc do tłumaczenia niektórych frazemów biblijnych na język polski. Związek frazeologiczny *nie godzien (nie wart) rozwiązać rzemyka u obuwia (u trzewików kogo)*⁴, pochodzący od biblijnego wyrażenia „я не достоин развязать ремень у обуви его” (Иоанн I, 27), w WSRP podano w niewłaściwej formie < jako: *nie godzien (nie wart) rzemyka rozwiązać u czyichś nóg* > i przetłumaczono *и в подмётки не годится*. Z kolei odpowiednikiem frazeologizmu *и в подмётки не годится* jest w WSRP *ktoś nie jest wart czyjegoś małego palca, ktoś nie dorasta (nie sięga) komuś do pięt*. Wydaje się, iż tłumaczenie danego związku w WSRP jest zupełnie adekwatne, natomiast wyrażenie *nie godzien (nie wart) rozwiązać rzemyka u obuwia (u trzewika kogo)* powinno być ekwiwalentem obligatoryjnego, aczkolwiek nie występującego w WSRP, *недостойн развязать ремень у чьей-либо обуви*. W WSRP występuje frazeologizm *святым духом* przetłumaczony *duchem świętym*. Przykład ten jednak jest niekomunikatywny, tym bardziej, że związku *duchem świętym* nie znajdujemy w słownikach polskojęzycznych. Niemniej jednak wyrażenie *святым духом* w istocie jest frazeologizmem i oznacza *jakby samo z siebie, nie wiadomo jak (coś się robi, robić coś)*. Jest to prawdopodobnie nawiązanie do cudownego narodzenia Chrystusa, „który się począł z ducha świętego”. Ekwiwalent *duchem świętym* jest więc zupełnie nieadekwatny do znaczenia frazemu *святым духом*. Z kolei związek *до скончания века (do sądnego dnia)* w WSRP przetłumaczono do *końca świata*. Wyrażenie to pod hasłem *скончание* ma postać *до скончания мира (века) – до skończenia świata*. Łatwo zauważyć, iż jest to dosłowny przekład frazeologizmu. Najlepszym ekwiwalentem byłoby jednak *do sądnego dnia*. Inny frazem – *красе в гроб кладут* – opatrzone odpowiednikiem *jako śmierć angielska, jakby z trumny wyszedł*. Nie kwestionuję znaczenia tych dwóch wyrażeń, jednak dobrze by było poprzedzić je bardziej adekwatnym i zrozumiałym *jak z krzyża zdjęty*. Kolejny związek frazeologiczny *обивать пороги* nie kojarzy się z Biblią. Jego przytoczenie można jednak uzasadnić tym, iż w WSRP jest on ekwiwalentem biblizmu *chodzić od Annasza do Kajfasza*. Autorzy WSRP związek ten oddali identycznym polskim frazeologizmem *obijać progi*, który ma podobne znaczenie: *chodzić bezskutecznie w jakiejś sprawie od jednej instancji do drugiej*. W języku rosyjskim nie ma analogicznego wyrażenia, toteż *обивать пороги* jest jego najbliższym odpowiednikiem, chociaż nie posiada biblijnej etymologii. Jednakże dla wzbogacenia prawej strony artykułu hasłowego związek *обивать пороги* autorzy WSRP mogliby uzupełnić ekwiwalentem *chodzić od Annasza do Kajfasza*. W WSRP pod hasłem „Abraham” występuje frazeologizm *пренести się на лono Abrahama* z rosyjskim

⁴ Związek ten zaznaczany jest w słownikach również jako przestarzały.

odpowiednikiem *уйру* (*переселиться*) в лучший (иной, другой) мир. WSPR tłumaczy ten związek przenieść się na tamten świat, odejść z tego świata. Z kolei *прzenieść się на лоно Авраама* jest odpowiednikiem związku *отправиться к праотцам*, który jest synonimem biblizmu *уйти (переселиться) в лучший (иной, другой) мир*.

Ciekawym przykładem zmiany znaczenia pierwotnego jest frazeologizm *злачное место* (*jaskinia rozpusty, hulanek, swawoli*) pochodzący z modlitwy za dusze zmarłych: „Упокой душу раба твоего в месте светле, в месте злачне, в месте покойне” i oznaczający pierwotnie *urodzajne, spokojne miejsce, gdzie można żyć bez pracy, zmartwień* itp. Obecnie jest to przestarzałe znaczenie tego związku (czego WSRP nie odnotowuje).

Autorzy *Słownika* są również niekonsekwentni w przypadku notowania jednego i tego samego frazemu pod różnymi hasłami odpowiadającymi poszczególnym komponentom danego związku. Tak więc, dla przykładu, wyrażenie *у него язык прилип к гортани* ma pod hasłem *гортань* odpowiednik *zapomniał języka w gębie*, natomiast pod *язык* – *komuś język kolkiem stanął*. Trzeba nadmienić, iż oba ekwiwalenty nie są w pełni synonimiczne, bowiem *zapomnieć języka w gębie* oznacza «nie móc wymówić ani słowa, nie odpowiedzieć z powodu zmieszania, strachu, zaskoczenia, podziwu», natomiast *język komuś kolowacieje, kolem lub kolkiem staje* to nic innego, jak «ktoś nie może mówić, mówi niewyraźnie z powodu niedowładu języka lub pod wpływem alkoholu». *Хождение по мукам* pod *хождение* notowane jest jako *droga przez mękę*, pod *мука* natomiast jako *cierniowa droga, droga przez mękę*. Inny przykład *ни богу свечка ни черту кочерга* oznaczający *niczym nie wyróżniającego się, przeciętnego, miernego człowieka* pod hasłem *свечка* przetłumaczono *nie wiadomo co, ni pies ni wydra*, z kolei pod hasłem *чёрт* ani dla Boga ani dla ludzi. Najbardziej adekwatne i zrozumiałe wydają się odpowiedniki występujące pod hasłem *свечка*. Kolejny związek *вот наказание (просто наказание)* с кем-либо pod hasłem *наказание* tłumaczony jest *skaranie boskie (krzyż pański)* z *kimś*, pod *просто* zaś *wprost utrapienie, (wprost skaranie boskie)*. Frazem *его хлебом не корми* pod hasłem *кормить* przetłumaczono *wszystko odda (wszystkiego się wyrzeknie)*, pod hasłem *хлеб* jego ekwiwalent jest bardziej rozbudowany «*nie komuś więcej nie potrzeba, ktoś niczego więcej nie pragnie, dla kogoś nie ma nic lepszego*». *Петь Лазаря* w dwóch miejscach *Słownika* oddano trzema translatami *biadolić, biedolić* (słowo to jest archaizmem) i *labiedzić*. Dwa ostatnie frazemy są przykładem zastosowania ekwiwalencji pojęciowej⁵, co ma miejsce wówczas, gdy prawa strona artykułu jest opisem zawartości treściowej translandu, próbą wyjaśnienia pojęcia. W WSRP jest wiele przykładów ekwiwalencji pojęciowej: *отряхнуть прах от своих ног* – *odżegnać*

⁵ O ekwiwalencji pojęciowej i tekstowej pisze W. Chlebda w swoim artykule.

się od kogoś, czegoś, книга за семью печатями – coś niepojętego (trudnego do zrozumienia, czego rozum pojąć nie jest w stanie), египетская работа – mordercza, galernicza praca, зарыть (законать) талант в землю – zmarnować, zaprzepaścić talent, ложь во спасение – kłamstwo uświęcone szlachetnym celem itp.

Ekwiwalenty pojęciowe nie nadają się do bezpośredniego wykorzystania w tekście przekładowym bez istotnej straty wartości oryginału, do tego służą ekwiwalenty tekstowe. Mogą one genetycznie odbiegać od oryginału, ale spełniać w tekście tę samą funkcję treściową. Przykładami niech posłużą frazemy biblijne z WSRP: *ко второму пришествию – na święty nigdy, чем бог послал – czym chata bogata, пройти огонь и воду и медные трубы – być na wozie i pod wozem, отделить овец от козлищ – oddzielić plewę od ziarna, надеяться (полагаться) на кого-либо как на каменную гору – liczyć na kogoś jak na Zawiszę, (жить) как у Христа за пазухой – (żyć) jak u Pana Boga za piecem itp.*

WSRP dostarcza również przykładów świadczących o tym, iż ekwiwalent tekstowy może być genetycznie i funkcjonalnie zgodny z translandem: *фома неверный – niewierny Tomasz; продать (предать) за тридцать сребреников – sprzedać za trzydzieści srebrników; негде голову (главу) приклонить – nie ma gdzie głowy skłonić; око за око, зуб за зуб – oko za oko, ząb za ząb; ни на йоту – ani na jotę; иерихонская труба – trąba jerychońska; плоть от плоти, кровь от крови – krew z krwi, kość z kości itp.*

Ciekawymi przykładami świadczącymi o niekonsekwencji autorów WSRP są translandy, przy których podaje się jednocześnie ekwiwalent tekstowy i pojęciowy bez odpowiedniego rozgraniczenia, np. *в интересном положении – w stanie odmiennym (błogosławionym), в ciąży; адамово яблоко – jabłko Adama (adamowe), grdyka*. Niekiedy artykuł hasłowy dwujęzycznego słownika przekładowego powinien rzeczywiście zawierać w sobie zarówno elementy czysto przekładowe, jak i eksplikacyjne. Są to jednak elementy różnogatunkowe, w związku z czym powinny być od siebie skrupulatnie rozgraniczane. Autorzy *Słownika* w niektórych przypadkach wyjaśniają ekwiwalent tekstowy jego bardziej popularnym synonimem umieszczonym w nawiasie, np. *ждать как маньш небесной – oczekiwać jak manny niebieskiej (jak zbawienia); отправиться к праотцам – przenieść się na łono Abrahama (na tamten świat)*. Nie zawsze jest to przejrzysta forma rozgraniczenia, wiele bowiem ekwiwalentów tekstowych posiada warianty również umieszczone w nawiasach, np. *wiek матузалемовый (матузаловый), mówić (rzucić słowa) на ветер, listek (liść) figowy, не дай (броń, ухováj) Боже* itp. Nawiasy można by było w tym przypadku zastąpić skrótem *a. (albo)*. Należałoby je natomiast zachować dla zaznaczenia fakultatywnych komponentów frazeologizmu, np. *кто мечем воюје, (ten) od miecza ginie; (ani) żywego ducha* itp. Frazeologizmy typu: *заблудшая овца, путеводная звезда, по образу и подобию,*

умыть руки, камин на камне не оставить itp. nie wymagają ekwiwaleńtów pojęciowych, czego nie można powiedzieć o frazemach: мафусаилов век, метать бисер перед свиньями, нерихонская труба, вдовья лента czy милостью божьей. Po prawej stronie każdego z tych biblizmów powinny widnieć dwa ekwiwalenty – tekstowy i pojęciowy z odpowiednim znakiem rozgraniczającym, np. « » , a więc *wiek matuzalemowy* a. *matuzalowy* «*wiek bardzo podeszły, późna starość*»; *rzucić a. miotać perły przed wieprze* «*dawać komuś to, czego nie umie ocenić*»; *trąba jerychońska* «*silny, potężny głos, dźwięk, posp. wyzwisko*»; *wdowi grosz* «*o ofierze danej ze szczerzego serca, kosztem wyrzeczeń*»; *z bożej łaski* «1) *z prawdziwego zdarzenia, utalentowany, zdolny, z powołaniem (artysta, poeta itp.), 2) o osobie nie mającej fachowego przygotowania w danej dziedzinie, amatorze*» (czego WSRP nie odnotowuje).

Analizując ekwiwalencję pojęciową i tekstową warto podkreślić szczególną wartość tej drugiej w tekście tłumaczonym. Użytkownik *Słownika* powinien rozróżnić oba typy ekwiwalencji i pamiętać o tym, iż jedne konstrukcje są gotowymi związkami językowymi przywoływanymi z pamięci, inne natomiast takich cech nie mają.

Wskazując na niekonsekwencje w przedstawieniu frazeologii biblijnej w WSRP miałam na uwadze ulepszenie jej stanu w nowym wydaniu *Słownika*. Prace nad rosyjsko-polską frazeologią biblijną, jak sędzę, powinny także umożliwić wydanie odrębnego dwujęzycznego słownika frazemów biblijnych.

Крыстына Кудлик

БИБЛЕЙСКАЯ ФРАЗЕОЛОГИЯ В БОЛЬШОМ РУССКО-ПОЛЬСКОМ СЛОВАРЕ

В статье анализируется лексикографическая разработка избранных библейских фразеологизмов в *Большом русско-польском словаре*. Анализ показывает недостатки Словаря в способе обозначения и выделения библейской фразеологии. Особое внимание уделяется недостаткам перевода библейских фразеологизмов на польский язык, а прежде всего двум типам эквиваленции: понятийной и текстовой. Подчеркивается также большое значение текстовой эквиваленции в переводном тексте.